

denis van de vierde stad van Brabant uiteengezet. Haar studie is gebaseerd op diepgaand archiefonderzoek en op een brede kennis van de literatuur. Na de 'plaatsing' van de stad in haar rechtelijk, constitutioneel en ruimtelijk kader komen hoofdstuksgewijs de stedelijke gezagsdragers en functionarissen aan bod: schouten, schepenen, gezworenen en raden; ambachtsgilden; burgemeesters; rentmeesters en goede mannen, en de beambten die het uitvoerend apparaat bemanden (20-106). De ontwikkeling van de diverse functies en van de rechtsvoorschriften waarop zij berustten en waardoor de inhoud ervan werd bepaald, wordt duidelijk voor het voetlicht gebracht. Wat ik af en toe miste, is het plaatsen van de Bossche kenmerken in bredere kaders, bijvoorbeeld van het proces van bureaucratisering of 'functionarisatie' (zie Van Caenegem, Lenders, Vries), of het confronteren met vergelijkbare functionarissen elders zoals de stadssecretaris. Een enkele maal aarzelt men schrijfster in haar interpretatie te volgen, zoals in het geval van de gezworenen naast de schepenen. Was dat wel een afzonderlijke groep? De Latijnse tekst spreekt van 'per scabinos vel iuratos' (45), de Nederlandse versie van 'met scepenen oft gezworenen' (geciteerd 32).

Vervolgens komen zaken van justitie en politie aan de orde: schepenbank, hoofdvaart, appel en dergelijke, wetgeving in het algemeen en de bijzondere 'politie' regels omtrent handel en nijverheid, onderwijs, armenzorg, openbare orde (107-165). Het slothoofdstuk is gewijd aan de stedelijke financiën (166-182). Op de rechtsontwikkeling in de praktijk zelf gaat schrijfster nauwelijks in. Al met al is dit een keurige studie over de institutionele ontwikkeling van een niet onbelangrijke stad, welke vergelijkbare studies moge stimuleren. Eén desideratum bleef nog over: het functioneren van de stad als onderdeel van de derde stand in de statenvergadering. Anders gezegd: op welke manier bedreef het stadsbestuur zijn 'buitenlandse politiek'? Het onderwerp wordt een paar maal aangestipt (15, 107); verwezen wordt naar de studie van Wils uit 1953, maar er zou misschien — mede aan de hand van Janssens' artikel in *Standen en Landen* van 1977 — meer systematisch werk van gemaakt kunnen worden.

A. H. Huussen jr.

H. A. Poeze, e.a., *In het land van de overheerser, I, Indonesiërs in Nederland 1600-1950* (Verhandelingen van het Koninklijk Instituut voor taal-, land- en volkenkunde C; Dordrecht: Foris Publications, 1986, ix + 398 blz., f59,50, ISBN 90 6765 201 6); G. Oostindië, E. Maduro, *Idem, II, Antillianen en Surinamers in Nederland 1634/1667-1954* (*Idem; Idem*, xi + 255 blz., f34,50, ISBN 90 6765 202 4).

In deze twee fraai vormgegeven delen wordt nu eens niet geschreven over buiten-Europese gebieden maar over ervaringen van 'Oost'- en 'Westindiërs' in Nederland. Zoals de titel reeds aangeeft, hebben de samenstellers zich beperkt tot een beschrijving van de koloniale periode. Wat betreft de Indonesiërs is derhalve 1950 en wat betreft de Surinamers en Antillianen is 1954 als eindpunt genomen. Toch blijven in beide gevallen nog meer dan drie eeuwen over, waarin, met toenemende regelmaat en in steeds groter aantal, Indonesiërs, Surinamers en Antillianen om redenen van studie, beroep of bezoek in Nederland verbleven.

Gezien de omvang van het tijdvak en de zeldzaamheid van ontboezemingen van de betrokkenen zelf, draagt de beschrijving van de ervaringen van Oost- en Westindiërs in Nederland een vrij algemeen karakter. Over de Indonesiërs is geen archiefonderzoek van enige omvang

verricht maar men heeft zich voornamelijk beperkt tot eigentijdse periodieken; het deel over Surinamers en Antillianen bevat wel gegevens ontleend aan archiefmateriaal. Beide delen kunnen worden beschouwd als verkennende studies, die om verschillende redenen een vervolg verdienen. Enerzijds is het onderwerp van belang voor de vaderlandse geschiedenis omdat het de wortels blootlegt van de ontwikkeling van Nederland van een blanke koloniserende mogendheid naar een multiraciale samenleving binnen een formeel gedekoloniseerd internationaal bestel. Anderzijds hebben de Indonesische, Surinaamse en Antilliaanse intellectuelen, die als student in Nederland verbleven en invloeden van hier hebben ondergaan, een vooraanstaande rol gespeeld in de politieke ontwikkeling van hun land van herkomst.

Het Indonesische deel van *In het land van de overheerser* vangt aan met een uiteenzetting van C. van Dijk over de periode 1600-1898, waarin de reis van 'koloniale onderdanen' naar het 'moederland' nog een uitzondering was. Naast het bezoek van gezanten van inheemse vorsten aan Nederland, waren er in de zeventiende en achttiende eeuw Nederlanders die bij terugkeer naar het vaderland een of meer slaven meenamen. In de negentiende eeuw kwamen druppelsgewijs anderen aan, waaronder de bekende schilder Raden Saleh, die in Europese society-kringen furore maakte. Na 1900, de periode die door Poeze is beschreven, kwam een toenemend aantal Indonesiërs voor studie naar Nederland. Aanvankelijk waren het voornamelijk telgen van Westers-georiënteerde aristocratische families, die later de associatie met Nederland zouden belichamen. Zij stichtten de Indische Vereeniging en gaven een eigen tijdschrift uit. Met de komst van om politieke redenen verbannen Indonesiërs, zoals Tjipto Mangoenkoesomo, Soewardi Soerjaningrat, Tan Malaka, Mohammed Hatta en anderen, maakte de Indonesische studentenvereniging een radicale koerswijziging en begon openlijk te streven naar een onafhankelijk Indonesië. Tot 1927 speelde de organisatie van Indonesische studenten in Nederland, inmiddels Perhimpunan Indonesia geheten, binnen de Indonesische nationalistische beweging een voorhoederol. Toen zij zich echter in de jaren dertig tot een communistische mantelorganisatie ontwikkelde, raakte zij geïsoleerd. Onder de schaduw van het opkomende fascisme werd de sociaal-cultureel ingestelde Roepi de nieuwe centrale organisatie, die nadruk legde op onderlinge eenheid. Enkele Indonesiërs waren tijdens de bezetting actief in het verzet. Wellicht mede hierdoor aarzelden men na afloop van de tweede wereldoorlog aanvankelijk het ideaal van de samenwerking met Nederland te verlaten en zich achter de Republiek te scharen.

Naast studenten aan universiteiten, leraren- en kerkelijke opleidingen waren er vanaf het einde van de negentiende eeuw nog vele andere Indonesiërs in Nederland: bedienden, zee-lieden, kunstenaars en bezoekers. Over hen is slechts weinig bekend, behalve dat velen van hen in slechte omstandigheden verkeerden en ongetwijfeld veel heimwee moeten hebben gekend. Ditzelfde geldt overigens voor de Surinamers en Antillianen die met hun 'meesters', later broodheren, mee naar Nederland reisden of, na 1945, in Nederland naar werk kwamen zoeken. De massale Surinaamse immigratie van de jaren 1960 en 1970 ligt buiten het bestek van dit boek.

Het tweede deel van *In het land van de overheerser*, dat over Surinamers en Antillianen handelt en is geschreven door respectievelijk G. Oostindië en Emy Maduro, maakt duidelijk dat het grootste aantal Westindische studenten pas na de tweede wereldoorlog naar Nederland kwam. Eerst waren het de telgen uit de Europees-inheemse elite, later kwamen er meer uit gekleurde en zwarte kring. Waar de Perhimpunan Indonesia zich al voor de oorlog over de staatkundige toekomst had uitgelaten, gebeurde dit in de vereniging 'Ons Suriname' pas na de oorlog. Een uitzondering vormde Anton de Kom die om politieke redenen uit Suri-

name was verwijderd en in Nederland zijn politieke activiteiten voortzette. Hij gaf daarbij richting aan het Surinaamse nationalisme dat, met de tweede wereldoorlog en de Indonesische revolutie als katalysatoren, na 1945 opkwam. Onder de Antillianen in Nederland namen die uit Curaçao de meerderheid in. Van georganiseerde samenwerking met Surinamers was evenwel geen sprake.

Door het formaat en de vele illustraties zijn beide banden prettige lees- en bladerboeken geworden. Elk van de vier schrijvers heeft voor een eigen aanpak gekozen. De bijdragen van Van Dijk en Oostindië zijn meer analytisch, die van Poeze meer documentalistisch van aard en die van Maduro meer 'van binnenuit' geschreven. Terwijl Poeze ons veel informatie uit de persbronnen geeft, blijft dat bij Oostindië een vrome wens. Omgekeerd schrijft Oostindië wel over beeldvorming (hoe zagen de allochtonen de Nederlanders), Poeze daarentegen niet. Bruikbare tabellen trof ik in het tweede deel wel aan in tegenstelling tot in het eerste deel.

Na lezing van beide delen, blijven naast verschillen in opzet en inhoud, een aantal interessante dwarsverbindingen over, die in de inleiding op beide delen als zodanig niet genoemd maar wel het vermelden waard zijn. Op persoonlijk vlak zijn er overeenkomsten te ontdekken tussen strijdbare communisten als Semaoen en Anton de Kom, die in linkse kring in Nederland nogal gevierd waren. Daartegenover stonden tragische figuren als Cola Debrot en Noto Soeroto, die tevergeefs in hun persoonlijk en maatschappelijk leven streefden naar een synthese tussen Oost en West.

Zowel de Indonesiërs als de Surinamers en Antillianen kwamen merendeels voor onderwijs naar Nederland. Voor vrijwel allen betekende dit onderwijs een persoonlijke emancipatie doch impliceerde tegelijk een stellingname tegenover de koloniale overheerser. De Indonesiërs gingen daarin voor en met een verdergaand resultaat. Hierbij moet bedacht worden dat zij uit een veel grootschaliger samenleving afkomstig waren, die bovendien psychologisch veel minder op Nederland was georiënteerd dan met de bevolking van de West het geval was. Voor bijna geen der Indonesiërs was het volgen van onderwijs in Nederland een eerste stap tot definitieve vestiging. Bij Surinamers lag dit anders en dit maakte integratie in de Nederlandse cultuur welhaast onvermijdelijk. Wellicht vormt dit een deel van de verklaring waarom de staatkundige ontwikkeling in de Oost en de West na de tweede wereldoorlog zo verschillend is verlopen.

Indonesiërs, Surinamers en Antillianen in Nederland waren vrijwel nimmer één. Naast verschillen in sociale achtergrond en politieke visie speelden etnische verschillen een grote rol. De vooraanstaande plaats van het Javaanse cultuurelement vond geen parallel aan Surinaamse zijde. Men koos daar voor de opwaardering van het Sranan als nationale omgangstaal, terwijl de Roepi in 1938 nog cursussen Indonesisch moest organiseren aangezien men de eenheidstaal niet kende. Ook in dit opzicht maakt het honderdste deel van de Verhandelingen duidelijk dat de kiem van latere ontwikkelingen reeds tijdens de koloniale periode onder de Oost- en Westindische intellectuelen in Nederland aanwezig was. Het maakt beide boeken dan ook zonder meer lezenswaard.

V. J. H. Houben

J. Driessen, M. Jansen, W. Roobol, ed., *Rusland in Nederlandse ogen. Een bundel opstellen* (Amsterdam: G. A. van Oorschot, 1986, 360 blz., f45,-, ISBN 90 282 0598 5).

Bij zijn afscheid in mei 1986 als hoogleraar Ruslandkunde en Russische geschiedenis en di-